

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Odsjek za pedagogiju

Neverbalni komunikacijski kanali u razrednoj nastavi

Završni magistarski rad

Mentor:

doc.dr. Emina Dedić Bukvić

Student:

Selma Čengić

Sarajevo, 2020. godina.

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. TEORIJSKI DIO RADA	5
2.1. Komunikacija i njeni oblici	6
2.1.1. Pravila komunikacije P. Waltzlawick	8
2.2. Verbalna komunikacija.....	10
2.3. Neverbalna komunikacija	11
2.3.1. Historijski razvoj neverbalne komunikacije	13
2.3.2. Osnovne funkcije neverbalne komunikacije	14
2.3.3. Neverbalna komunikacija učitelja i učenika	16
2.3.4. Oblici neverbalne komunikacije u nastavi	17
2.4. Odnos između učitelja i učenika.....	20
3. METODOLOŠKI DIO RADA	22
3.1. Predmet istraživanja	23
3.2. Cilj istraživanja.....	24
3.3. Zadaci istraživanja	24
3.4. Istraživačka pitanja	25
3.5. Metode istraživanja.....	25
3.5.1. Metoda teorijske analize	25
3.5.2. Deskriptivna metoda	26
3.6. Tehnike istraživanja.....	26
3.6.1. Posmatranje.....	26
3.6.2. Analiza sadržaja	26
3.7. Instrumenti.....	27
3.7.1. Ček lista	27
3.8. Uzorak	27
4. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA	28
4.1. Odijevanje.....	29
4.2. Izraz lica	29
4.3. Pogled, kontakt očima, boja glasa	30
4.4. Geste, pokreti, kretanje po razredu	31
4.5. Dodir	31
4.6. Raspored sjedenja	32
4.7. Analiza rezultata istraživanja.....	32

5. ZAKLJUČAK	35
6. LITERATURA	36
7. PRILOZI	38

1. UVOD

„Najvažnija stvar u komunikaciji je ono što nije rečeno.“

Peter Ferdinand Drucker

Uspješna komunikacija je najvažnija stavka svakog međuljudskog odnosa. Komunicirati se može verbalnim i neverbalnim putem, odnosno riječima ili govorom tijela.

Ovo istraživanje je nastalo iz lične zainteresovanosti za oblike i načine komuniciranja među učesnicima u odgojno-obrazovnom procesu. Zanimalo nas je da li učitelji koriste neverbalnu komunikaciju u svom radu, rade li to svjesno ili nesvjesno i koje su njihove metode?

U ovom radu naša nakana bila je u teorijskom dijelu reći sve što je potrebno znati o neverbalnoj komunikaciji, kako je prepoznati i koliko je bitna. Zatim u nastavku rada, nakana je bila istražiti koliko učitelji u razrednoj nastavi koriste neverbanu komunikaciju i da li su svjesni toga.

Neverbalno se može komunicirati nekada i nesvjesno, stoga istraživanja rađena o ovoj temi pokazuju da je upravo neverbalna komunikacija zastupljenija u interakciji nego verbalna.

Vrlo često neverbalni znaci mogu zapravo reći više od riječi. Prateći neverbalne znake možemo otkriti pravu poruku sagovornika, jer nas riječima može i lagati, ali njegovo tijelo će nam otkriti istinu.

Neverbalna komunikacija je u nastavnom procesu veoma bitan faktor koji utiče na sve uspjehe učenika. Učenici jako dobro primjećuju neverbalne poruke svojih učitelja, tako da učiteljima nije bitno samo prenijeti znanje, nego moraju dobro razmišljati o svojoj neverbalnoj komunikaciji.

2. TEORIJSKI DIO RADA

2.1. KOMUNIKACIJA I NJENI OBLICI

Termin komunikacija potiče od latinske riječi „communicatio“ i glagola „communicare“ što znači dijeliti.¹

Komunikacija je stoga prijenos informacije od jedne osobe do druge, pri čemu bi poruka trebala za obje osobe imati isto značenje. Komunikaciju autorica Šušnjara u članku predstavlja kao proces, odnosno tok; ona teče između pošiljatelja i primatelja. Govori da poruka koja se prenosi mora biti uobličena i prosljeđena na određeni način primatelju, koji treba da je razumije i prilagodi svom mentalnom sklopu.²

Komunikacija je, dakle, proces koji se dešava između dvije ili više osoba, stoga postoje i različiti kriteriji prema kojima se može podijeliti komunikacija. Broj osoba i način komuniciranja su dva osnovna kriterija prema kojima razlikujemo oblike komunikacije, na osnovu tih kriterija Bratanić³ navodi sljedeće oblike komunikacije:

- „1. Komunikacija između dvije osobe (to je najčešći oblik komuniciranja, provodi se licem u lice i u njemu se osobe služe verbalnim i neverbalnim znakovima);
2. Komunikacija u maloj grupi (to je oblik komunikacije koji se provodi između tri ili nešto više osoba koje se nalaze u istoj grupi ili su s njom identificirane);
3. Organizirana komunikacija (ovaj oblik komuniciranja predstavlja veliki broj poruka unutar jedne mreže međusobno zavisnih odnosa);
4. Javna komunikacija (ovakva komunikacija se odvija na javnim mjestima, ima izričito društveni karakter i unaprijed je isplanirana);
5. Komunikacija masmedijem (ovaj oblik provodi se sredstvima javnog informisanja, u ovakvom obliku komuniciranja povratna informacija je ograničena i nije potpuna kao u komunikaciji licem u lice).“

---

¹ <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/communication>

² Šušnjara, S. (2010). *Važnost verbalne i neverbalne komunikacije*. U: *Suvremena pitanja*; Mostar, Br. 11 i 12.

³ Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga; 82

Brajša⁴ u svojoj knjizi „Pedagoška komunikologija“ govori o važnosti komunikacije za kompletan razvoj čovjeka od njegovog rođenja. Tako objašnjava da čovjek nije samo genetski već je i singenetski programiran sisavac. To bi značilo da ponašanje čovjeka nije samo genetski uvjetovano i nasljeđeno, nego je singenetski stečeno. Singenetski program se stiče intenzivnom i neposrednom interpersonalnom komunikacijom. Iz čega se izvodi zaključak da čovjek od samoga rođenja mora da komunicira sa svojom okolinom riječima ili bez njih. Svaki čovjek je „dijete komunikacije“ i komunikacija mu je prijeko potrebna kako bi nastao, razvijao se i održao u potpunosti.

Ako prethodno rečeno prenesemo u odgojno-obrazovni proces, možemo zaključiti da svako dijete svojim školovanjem zapravo samo nastavlja da razvija svoj singenetski program. Glavnu ulogu u tome, naravno, ima učitelj⁵, a poslije učitelja komunikacija sa drugim učenicima. Komunikacija koja se odvija u kući ali i ona koja se odvija u školi svakako postaju glavni nosioci odgoja i obrazovanja svakog djeteta te predstavljaju temelje budućeg ponašanja djeteta.

Dobra i „zdrava“ komunikacija u školi dovodi do mnogih napredaka kod djeteta. Ukoliko učitelj potiče komunikaciju sa svojim učenicima, oni su spremni samostalno misliti i izražavati se na način na koji je to njima prihvatljivo. Spremni su imati svoje vlastite stavove i dijeliti ih s drugima u svojoj okolini. Također su spremniji razgovarati sa svojim učiteljem o više tema, a sve to zato što učitelj prihvata samostalnost i individualnost svakog učenika. Samo aktivnom komunikacijom odnosno dijalogom, a ne monologom, učitelji na pozitivan način pomažu razvoju dječijeg identiteta.⁶

Dva osnovna oblika komunikacije su verbalna i neverbalna komunikacija o kojima će biti detaljnijeg govora u nastavku.

---

⁴ Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine

⁵ Ovim terminom opisuje se odgojno-obrazovni radnik koji uči i podučava djecu u razrednoj nastavi te podrazumijeva oba spola.

⁶ Brajša, P.(1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine

2.1.1. PRAVILA KOMUNIKACIJE P. WALTZLAWICK

Pravila odnosno teorija o komunikaciji koju je postavio Waltzlawick⁷ izuzetno je značajna, jer je polazna tačka te teorije odnos. Svoju teoriju Waltzlawick kreće od toga da čovjeka posmatra u njegovom odnosu sa drugim ljudima, jer svaki čovjek sebe doživljava u komunikaciji i odnosu s drugim ljudima. Nadalje se njegova teorija ogleda u tome da se međuljudski odnos zapravo proučava u komunikaciji, što znači da u komunikaciji određujemo jedni druge te doživljavamo sebe u odnosu prema drugima ali i prema sebi. Treća karakteristika njegove teorije jeste povratna informacija koja igra veliku ulogu u tome šta trebamo dalje raditi i kako se trebamo dalje ponašati. Karakteristika komunikacije jeste i to da osobe koje sudjeluju u komunikaciji utiču na ponašanje jedna druge, kontekst u kojem se ta komunikacija odvija utiče također na njihovo ponašanje, a onda opet osobe utiču na kontekst. Posljednja karakteristika kaže da smo samo djelimično svjesni svih ovih pravila koja utiču na naše ponašanje.

Waltzlawick je postavio pet pravila/aksioma komunikacije kojima detaljnije objašnjava komunikaciju i kojima olakšava njenu upotrebu. Ovim pravilima koja je postavio Waltzlawick bolje se može razumjeti i međusobni odnos osoba koje učestvuju u komunikaciji. Waltzlawickova⁸ pravila/aksiomi komunikacije su:

1. Nije moguće ne komunicirati.

Materijal za bilo koju komunikaciju nisu samo riječi nego i paralingvistički fenomeni. Svako ponašanje u komunikaciji između ljudi ima karakter poruke te iz toga proizilazi nemogućnost nekomuniciranja. Čak je i odbijanje komunikacije zapravo komunikacija.

2. Svaka komunikacija ima dva aspekta, a oni su sadržajni i odnosni aspekt.

Ova dva aspekta prisutna su u svakom obliku komunikacije. Oni su u uzajamnoj vezi i također utiču jedan na drugi, jedan drugoga učvršćuju ili oslabljuju. Postoje slučajevi u kojima ova dva aspekta postoje u komunikaciji. Najzreliji način komuniciranja bio bi onaj u kome partneri nisu jedinstveni na razini sadržaja, ali ta različitost mišljenja ne ograničava njihov odnos niti mu šteti.

---

⁷ Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga

⁸ Bašić, J. Hudina, B. Koller-Trbović, N. Žižak, A. (1994). *Integralna metoda u radu sa predškolskom djecom i njihovim roditeljima- priručnik*. Zagreb: Alinea

3. Odnos je uvjetovan interpretacijom ponašanja.

Što znači da svaka osoba u komunikaciji ima svoju početnu tačku, zapravo osobe svojim ponašanjem utiču na ponašanje druge osobe. Često svojim ponašanjem prisiljavamo druge da se ponašaju prema nama na određenini način, a onda ih optužujemo. Različite percepcije interpersonalnih zbivanja uglavnom su razlozi za interpersonalne konflikte.

4. Komunikacija može biti verbalna i neverbalna.

Podjela komunikacije na verbalnu i neverbalnu je općeprihvaćena kao glavna podjela komunikacije.

5. Komunikacija može biti simetrična i komplementarna.

Simetrična komunikacija podrazumijeva sličnosti, razvija odnos jednakosti i ravnopravnosti, izbjegava različitosti. S druge strane, komplementarni odnos podržava različito ali nadopunjavajuće ponašanje. Izmjena ova dva oblika komunikacije svakako je znak jedne zrele komunikacije.

Prema pravilima koje je postavio Waltzlawick možemo zaključiti da je nemoguće da ne komuniciramo, jer ako ne izgovaramo riječi naša neverbalna komunikacija šalje određenu poruku. U procesu komunikacije osobe koje u njemu učestvuju, utiču na ponašanje jedna druge, kao i kontekst oko njih koji utiče na tok njihove komunikacije.

2.2. VERBALNA KOMUNIKACIJA

Pojam verbalna komunikacija se, dakle, odnosi na razmjenu poruka između osoba, uz upotrebu riječi. U verbalnom komuniciranju, osnovni oblik komuniciranja je razgovor. Poznato je da čovjek ne nasljeđuje sve svoje osobine isključivo genetski, nego većinu njih i stiče u dodiru sa svojom okolinom; dakle, njegova ponašanja i znanja dijelom su stečena ali i velikim dijelom naučena u dodiru s njegovom užom i širom okolinom putem interpersonalne komunikacije. Stoga Brajša⁹ u svojoj knjizi kaže, da je čovjek zapravo „dijete“ razgovora od samog rođenja pa sve do svoje smrti.

Bratanić¹⁰ u svojoj knjizi navodi neke osnovne funkcije verbalne komunikacije:

1. Informiranje o objektivnom (zbivanja, stanja, predmeti);
2. Informacije o subjektivnom (emocije, stavovi i vrijednosti);
3. Iznošenje ideja.

Naime, prema ovim funkcijama možemo zaključiti, da je cilj verbalne komunikacije zapravo informirati sagovornike kako o objektivnim tako i o našim subjektivnim stanjima te im iznijeti naše ideje i prijedloge za određene stvari.

U sklopu razgovora, svaka bi osoba trebala posjedovati dvije vještine, a to su slušanje i govorenje. Najizraženiji oblik slušanja u komunikaciji je aktivno slušanje. Najjači efekt imaju TI i JA poruke.

JA poruke su poruke kojima osoba izražava svoja vlastita mišljenja, opažanja, stavove, osjećanja, iskustva, doživljaje, potrebe, želje i sve stvari vezane za osobu koja govori. TI poruke su sasvim suprotne JA porukama. Ovakvim porukama se nude već gotova rješenja sagovorniku i uglavnom se ove poruke koriste kada vrijeđate ili napadate nekoga.¹¹

TI i JA poruke u nastavnom procesu mogu biti jako djelotvorne, ukoliko učitelj nauči učenike kako da na ovaj način komuniciraju. Jako je bitno da sam učitelj praktikuje ovakav vid komunikacije kako bi učenici imali određeni model ponašanja, po kojem bi mogli usvajati ovakve navike. U ovom slučaju učitelj bi za njih predstavljao modalnu ličnost, po kojoj bi se učenici mogli voditi u načinu komuniciranja.¹²

---

⁹ Brajša, P. (2000). *Umijeće razgovora*. Pula. C.A.S.H

¹⁰ Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija*. Zagreb. Školska knjiga

¹¹ Brajša, P. (2000). *Umijeće razgovora*. Pula. C.A.S.H.

¹² Pašalić-Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo. Filozofski fakultet Sarajevo

2.3. NEVERBALNA KOMUNIKACIJA

Čovjek cijelog svog života usvaja nova znanja i vještine, koja mu služe u njegovom životu. Također se različita znanja i vještine stiču i kroz odgojno-obrazovni proces. Sva stečena znanja tokom školovanja, ali i ona koja su stečena i naučena iz životnih iskustava, služe svakom čovjeku u životu i koristi se njima. Komunikacija u životu svakog čovjeka ima veliki značaj. Spomenuli smo do sada da postoje dva oblika komuniciranja; kako Bratanić navodi, nemoguće je razdvojiti ta dva oblika komuniciranja, jer uz verbalnu paralelno teče i neverbalna komunikacija. Neverbalna komunikacija može često zamijeniti verbalnu, biti joj podrška, ali isto tako joj može i proturiječiti.

Neverbalna komunikacija nam, prije svega, služi da bismo izrazili svoje emocije, interpretirali svoje stavove i osobine svoje ličnosti. Neverbalni znakovi se mogu koristiti kako svjesno tako i nesvjesno, vrlo su često neizbježni pratioci verbalne komunikacije. Osim što prate verbalnu komunikaciju, iz neverbalnih znakova sagovornici mogu zaključiti mnoge stvari jedni o drugima. Vrlo često detaljnije pokazuju šta zapravo govori sagovornik. Dakle, bez korištenja neverbalnih znakova, naša bi komunikacija bila dosta siromašnija, mnoge emocije i stavovi pojedinaca ne bi bili dobro interpretirani. Argalj navodi (Rot, 1982.)¹³ pet razloga zašto ljudi uopće koriste neverbalne znakove:

1. Zato što je često lakše neke pojave izraziti neverbalnom nego verbalnom komunikacijom;
2. Zato što je neverbalno izražavanje često snažnije sredstvo saopštavanja, jer jasnije i oštrije ističe neku odliku stvari;
3. Zato što je neverbalna komunikacija rjeđe kontrolisana i više govori o osobi;
4. Zato što neverbalni znakovi omogućavaju da se stavovi ne izgovore tako eksplicitno;
5. Zato što je neverbalna komunikacija još jedan dopunski kanal informisanja.

Dakle, neverbalnu komunikaciju i njene znakove ne možemo pretjerano odvojiti od verbalne, jer je u većini slučajeva neverbalna komunikacija zapravo i nesvjesna komunikacija. Tako su neverbalni znakovi „vjerni pratioci“ verbalne komunikacije. Bitno je da svaki čovjek obrati više pažnje na njih kako bi dobio više informacija o svome sagovorniku, ko je on ustvari i šta mu zapravo želi reći.

---

¹³ Rot, N. (1982). *Znakovi i značenje*. Beograd. Nolit

Razumijevanjem neverbalnih znakova bolje možemo razumjeti emotivno stanje sagovornika prema temi o kojoj govori; možemo vidjeti osobine njegove ličnosti i saznati dosta o njegovim stavovima na temu o kojoj govori. Neverbalna komunikacija i manifestacija znakova je sastavni dio normalnog funkcionisanja svake osobe, moguće ju je kontrolisati u određenim uslovima, ali ne uvijek.

Neverbalna komunikacija je počela da se istražuje krajem XIX i početkom XX stoljeća. Rađen je veliki broj istraživanja na tu temu i utvrđeno je u istima da neverbalna komunikacija zapravo čini 60% od ukupne komunikacije između ljudi.¹⁴

Drugi istraživači govora tijela Mehrabian (1971) i Birdwhistell (1971)¹⁵ otkrili su kako u komunikacijskom procesu podijeljenom na tri djela, verbalno (samo riječi) zauzima 7% komunikacije, glasovno (boja glasa, moduliranje glasa i drugi zvukovi) 38%, a neverbalno 55% te da je verbalni udio u komunikaciji manji od 35%, a neverbalni udio viši od 65%.

Neverbalna komunikacija je, dakle, ništa drugo do prenošenje emocija i svojih stavova bez upotrebe riječi, ali uz korištenje gesti, izraza lica, mimike i slično. Ona uključuje pravila kodiranja kojima se poruka šalje i pravila dekodiranja kojima se primljena poruka tumači.¹⁶

---

¹⁴ Šušnjara, S. (2010). *Važnost verbalne i neverbalne komunikacije*. U. *Suvremena pitanja*; Mostar. Br. 11 i 12.

¹⁵ Pease, A. Pease, B. (2012). *Velika škola govora tijela*. Zagreb: Mozaik knjiga

¹⁶ Neill, S. (1991). *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb. EDUCA

2.3.1. HISTORIJSKI RAZVOJ NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

U prvom stoljeću prije Krista, Kvintilijan je napisao djelo „Govornikovo obrazovanje“ koje predstavlja važan izvor informacija o gestama. Potom je Delsarte tokom devetnaestog stoljeća nastojao sistematski definirati pravila kulture govora i fizičkih aktivnosti ili gesta. Poznat je po izjavi kako je govor inferiorniji od geste.¹⁷

Djelo koje se smatra modernim začetnikom proučavanja izraza lica napisao je Darwin pod nazivom „Izražavanje emocija kod čovjeka i životinja“ iz 1872. godine. Potom godine 1940. Sheldon objavljuje djelo „Varijacije u ljudskoj tjelesnoj građi“ u kojem nastoji dokazati povezanost između fizičkih karakteristika osobe i karakternih osobina, pokušava uspostaviti korelaciju među fizičkim i duhovnim. Zatim 1941. godine objavljuje knjigu „Geste i okolina“ koja je doprinijela u proučavanju govora tijela i gesti.

Početak pedesetih godina prošlog stoljeća bilježi se veliki broj radova na temu neverbalnog ponašanja. Desetak godina kasnije, dakle šezdesetih godina dvadesetog stoljeća pojavljuju se istraživanja glasovnih izraza, studije gledanja, istraživanja širenja zjenica te istraživanja osobnog prostora. Najpoznatiji autori toga doba koji su se bavili istraživanjima širokog spektra tjelesnih aktivnosti su bili Dittmann, Argyle, Kendon, Scheflen i Mehrabian. Potom su sedamdesete bile godine istraživanja ljudskog lica, neverbalnih znakova o kojima je pisao Mehrabian, kinezičkih istraživanja koja je provodio Scheflen, proučavanja veličine zjenice o čemu je pisao Hess. Najpoznatiji autori osamdesetih godina bili su Archer, Akert i Costanzo, Knapp i Patterson.¹⁸

Upravo se u osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća počelo koncentrisati na to kako neverbalni signali funkcionišu zajedno u ostvarivanju određenih komunikacijskih ciljeva.¹⁹

---

¹⁷ Markota, K. (2017). *Neverbalna komunikacija*. Diplomski rad. Varaždin. Sveučilište sjever, Sveučilišni Centar Varaždin. Preuzeto 15.02.2020.

¹⁸ ibid

¹⁹ ibid

2.3.2. OSNOVNE FUNKCIJE NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

U djelu „Znakovi i značenje“, Rot²⁰ sve neverbalne znakove dijeli na paralingvističke i ekstralingvističke. Pod paralingvističkim on podrazumijeva sve oblike izgovaranja nekog iskaza, a prema njemu u ekstralingvističke, koji podrazumijevaju i proksemičke i kinezičke, obuhvata sve pokrete tijelom. Također u istoj knjizi navodi i šest osnovnih funkcija neverbalne komunikacije, koje su primjenjive za neverbalnu komunikaciju u nastavi:

1. *Izražavanje emocija*

Izražavanje emocija jako je bitna stavka za neverbalnu komunikaciju, jer se u tom izražavanju koriste pokreti mišića oko očiju, usta, kao i pokreti kapaka i obrva, tu se svakako ubraja i obraćanje pogleda na sagovornika. Rot²¹ tvrdi da su mnoge neverbalne emocionalne reakcije zapravo urođene, ali veliku ulogu u svemu tome ima i kultura kao i socijalno okruženje.

2. *Izražavanje uzajamnih stavova osoba u komunikacionoj interakciji*

Prilikom izražavanja stavova u toku komunikacije također se koriste emocije, ali je kompleksan dio dovoljno da se može posmatrati zasebno. U stručnoj se literaturi najčešće spominju dvije dimenzije interpersonalnih stavova: prijateljstvo - neprijateljstvo i dominantnost - submisivnost, pored njih su tu i stavovi divljenja, zavisti, otpora, seksualne privlačnosti i dr. Ovakvi stavovi izražavaju se pokretima tijela, približavanjem, fiksiranjem i svi ovi neverbalni znakovi uglavnom su, kako kaže Rot²², pod uticajem naslijeđa.

3. *Prezentovanje vlastitih osobina*

Ljudi svoje osobine izražavaju raznim neverbalnim znakovima. Tako fizičke predispozicije, posebno one za koje znaju da će se dopasti ljudima, kao i svoj socijalni status izražavaju uglavnom ukrašavanjem, dotjerivanjem, raznim odjevnim predmetima i sl. Nekada se možemo zapitati koliko zapravo neverbalna komunikacija istinito dočarava sliku o nekoj osobi ili je to samo slika koju nam predstavlja ta osoba. Međutim, neke od osobina ličnosti ispoljavaju se sasvim spontano, mimo namjere sagovornika i daju pravu sliku o njoj ili njemu.

---

²⁰ Rot, N. (1982). *Znakovi i značenje*. Beograd. Nolit

²¹ ibid

²² ibid

4. Praćenje, podrška i dopuna verbalne komunikacije

Pod ovom funkcijom se, prije svega, podrazumijeva oblikovanje verbalnog saopštavanja i davanja pravog smisla onome što govorimo, tu se ubraja i davanje znakova da slušamo sagovornika. Ova četvrta funkcija ima više svojih podfunkcija i jako je kompleksna.

5. Zamjena za verbalnu komunikaciju

Funkcija neverbalne komunikacije je ta da nerijetko može biti i da u potpunosti ili djelimično zamjena za verbalnu, tako da neke pokrete tijela nije potrebno verbalno izgovariti, jer su neverbalni pokreti rekli sve.

6. Konvencionalno izražavanje raznih vrsta socijalne aktivnosti

Ova funkcija znači da postoji za svaku kulturu standardiziran skup karakterističnih sistema koji predstavljaju razne vrste socijalnih aktivnosti.

Gore navedene funkcije neverbalne komunikacije mogu se tumačiti i u kontekstu nastave. Izražavanje emocija jako je bitno kako za učenike tako i za učitelje, u to se ubraja mimika, osmijeh i svi ostali pokreti mišića koji jako dobro prenose poruke. Vrlo je bitna podrška i iznošenje uzajamnih stavova kao i to da i učenici i učitelji poznaju svoje osobine i svjesni su svojih pozitivnih i onih negativnih strana. Svakako je neverbalna komunikacija i u nastavnom procesu praćena verbalnom komunikacijom, ali vrlo često može je zamijeniti u potpunosti kada se učenici i učitelj dobro poznaju.

2.3.3. NEVERBALNA KOMUNIKACIJA UČITELJA I UČENIKA

Neverbalna komunikacija pored verbalne je jedan od glavnih faktora odnosa učitelja i učenika. Osim riječima, svaki učitelj sa svojim učenicima razgovara i tijelom. Vrlo često učenici obraćaju veću pažnju na neizgovoreno od strane učitelja odnosno na njegovu neverbalnu komunikaciju. Prate njegovo ponašanje i u skladu s tim se ponašaju.

Brajša²³ govori o tome kako učenici prate mimiku svojih učitelja i vrlo često prema tome zapravo zaključuju kakvo je mišljenje učitelja o temi o kojoj govori. Lagano prepoznaju prijeteće i ironične poruke svojih učitelja prema tonu i boji glasa. Hvataju pogled svoga učitelja i poput radara registruju njegov smjer. S druge strane i učenici imaju svoje odbrambene metode. Imaju granice privatnog prostora u koje učitelji samostalno bez poziva ne bi trebali ulaziti, kao što i dodir učitelja ne prija na isti način svakom učeniku. Sve su ovo segmenti neverbalne komunikacije u odgojno-obrazovnom prostoru odnosno komunikacije između učitelja i učenika.

Ulogu neverbalne komunikacije u odgojno-obrazovnom procesu suvišno je isticati. Svaki učitelj bi trebao imati na umu da njegova verbalna i neverbalna komunikacija trebaju biti usklađene jer ta usklađenost čini uspješnu interpersonalnu komunikaciju. Ne smije im biti bitno samo ono što izgovaraju nego i neverbalno ponašanje. Odgoj počinje neverbalnim porukama, ali ne prestaje onda kada dijete počne govoriti. Svi učenici odgajaju se slušanjem kao i u velikoj mjeri gledanjem svojih učitelja. Za kvalitetan odnos učitelja i učenika i pozitivnu komunikaciju među njima, kako Brajša²⁴ navodi, potrebno je da učitelji za početak uočavaju i prepoznaju svoje neverbalne poruke. To je vještina koju svaki učitelj može izvježbati. Potom je potrebno da učitelji budu spremni verbalizirati svoje neverbalno ponašanje odnosno trebaju biti spremni razgovarati sa svojim učenicima o neverbalnim porukama koje šalju. Ovo doprinosi kvalitetu ali i uspješnosti odgoja svakog učenika.

---

²³ Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb. Školske novine

²⁴ Ibid

2.3.4. OBLICI NEVERBALNE KOMUNIKACIJE U NASTAVI

Neverbalna komunikacija, kako je to prethodno rečeno u radu, odvija se posredstvom neverbalnih znakova. Kao dvije osnovne skupine Rot²⁵ „razlikuje paralingvističke i ekstralingvističke znakove. Pod paralingvističke znakove ubrajaju se svi elementi vokalizacije, dakle čine ih svi šumovi i glasovi koji nisu sastavni dio govora, tu se također ubraja i intonacija, kao i naglašavanja i sl. Ekstralingvističku grupu znakova ne čine zvučni elementi, glasovi ili šumovi niti izgovorene riječi.“ U ovu grupu ubrajaju se dvije podgrupe: kinezički (oni počivaju na pokretanju mišića raznih dijelova tijela istovremeno, to su naprimjer facijalna ekspresija, držanje tijela i sl.) i proksemički (tu spadaju znakovi koji počivaju na razdaljini i prostornim odnosima među sagovornicima, dakle fizička udaljenost, prostorni raspored, teritorijalno ponašanje i sl.)

Za potrebe ovog rada neverbalnu komunikaciju promatraćemo kroz sljedeću podjelu neverbalnih znakova: boja glasa, izraz lica, pogled i kontakt očima, geste, položaj tijela, kretanje po razredu, dodir i raspored sjedenja u razredu.

1. BOJA GLASA

Boja glasa je od velike važnosti. Putem boje glasa, i visine tonaliteta učitelji i učenici prenose neverbalnu poruku jedni drugima, o tome da li su smireni ili ljuti i da li jesu ili nisu zainteresovani za određenu temu. Boja glasa i tonalitet također u dosta slučajeva mogu pokazivati nervozu i nesnalaženje u situaciji. Pored navedenog, boja glasa otkriva toplotu ili hladnoću ljudskog srca, zainteresovanost ili nezainteresovanost prema onome o čemu se govori.²⁶

2. IZRAZ LICA

Na prvi pogled nečije lice nam može biti ugodno ili neugodno. Naše lice otkriva emocije, raspoloženje i naš unutrašnji duh. Na licu najviše govore oči, usne i mišići. Bitna je usklađenost ovih znakova. Lice često može odavati nesigurnost, kao naprimjer spušten pogled. Učitelj ulaskom u razred sa svojim učenicima prvo progovara svojim izrazom lica.²⁷

---

²⁵ Rot, N. (1982). *Znakovi i značenje*. Beograd. Nolit. Str: 90

²⁶ Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoja, studije i eseji III. izdanje*. Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada

²⁷ ibid

3. POGLED, KONTAKT OČIMA

Prilikom ostvarivanja komunikacije ovo je jedan od najbitnijih neverbalnih znakova. Direktni pogled očima upućuje na to da želimo ostvariti komunikaciju, kao i na to da smo zainteresovani za ono što nam suprotna strana govori. Ukoliko nekoga ne gledamo direktno u oči za vrijeme razgovora, nego gledamo pored njega, osjećat će se prilično neugodno. Direktni pogled u oči govori o učenikovoju/učiteljevoj sigurnosti u ono što izgovara.

Krnjajić²⁸ u svojoj knjizi naglašava da je pažljivo i istovremeno promatranje cijelog razreda izuzetan faktor discipliniranja razreda. Za dobro upravljanje razredom za nastavnika je bitno da u isto vrijeme može nazirati sve učenike u razredu, da može istovremeno da se fokusira na više događaja u razredu, zatim da ima sposobnosti upravljanja časom i da ima sposobnost laganih prijelaza sa teme na temu te da je usmjeren na grupu odnosno da nastoji uključiti sve učenike u proces.

4. GESTE

Većina pokreta koji se koriste u nastavnom procesu služe kao ilustratori ili regulatori. Neill²⁹ razlikuje dva tipa ilustratora:

1. Ikoničke geste predstavljaju fizički predmet ili pokret. Neill smatra da se predmetni sadržaj između govora i pokreta može prenositi na dva načina. Složenost se može prenositi u bilo kojem smjeru. Ako smo u nemogućnosti upotrebe govora, može doći do pojačanja pokreta i obrnuto.

2. Metaforične geste predstavljaju fizički apstraktne pojmove, a u nastavi su najčešće predstavljene prijenosnim kretnjama koje razredu signaliziraju koji im se pojam predstavlja.

„Pokreti - geste rezultat su središnje mentalne obrade kao i govor. Pokret i govor se usporedo obrađuju. Kretnja prenose dio obavijesti koja se ne ponavlja govorom. One mogu ukazivati na dosegnuti cilj ili pak pokazati kako bi slušateljstvo trebalo reagirati.“³⁰ Iz ovog paragrafa može se zaključiti da su pokreti i geste jako bitan dio komunikacije koji vrlo često mogu reći ono što nije verbalizirano.

---

²⁸ Krnjajić, S. (2007). *Pogled u razred*. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja

²⁹ Neill, S. (1994). *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb. EDUCA

³⁰ Ibid

5. POLOŽAJ TIJELA

Tijelo nagnuto prema naprijed otkriva naklonost i toplinu, dok tijelo blago otklonjeno prema natrag otkriva hladnoću i nenaklonost onoga koji govori prema onome kome govori.

6. KRETANJE PO RAZREDU

Kretanjem po razredu i prostornom udaljenošću od učenika učitelj otkriva svoj stav prema učenicima, svoje osjećaje, trenutačno raspoloženje. Približavanjem učenicima učitelj potiče interakciju.³¹ Također Bratanić³² govori da približavanjem osim što se pokrće interakcija to je i znak učiteljeve naklonjenosti ka učeniku i želje za pomaganjem. Dok se udaljavanjem iskazuje nenaklonost, nezainteresovanost i hladnoća u odnosu.

7. DODIR

U nekim situacijama, potrebna je pomoć učitelja u smislu direktne podrške i ohrabrenja. To su one situacije u kojima učenik osjeti strah i nelagodu, obeshrabrenosti itd. Poznata je „ruka ohrabrenja“ naročito u trenucima kada učitelj osjeti da su snage učenika posustale. Dodir ima veliku ulogu u jačanju interakcije, učitelji najčešće djecu dodiruju u osnovnoj školi, jer time potvrđuju svoju moć. Dobrim dijelom učiteljev dodir znači i nadzor.

8. RASPORED U RAZREDU

Raspored klupa u razredu predstavlja veliku prednost za učitelje. Ukoliko klupe nisu klasično poredane u redove nego recimo u krug, tada učitelj ima veću mogućnost da se kreće po razredu samim tim i da održava disciplinu, kao i da ima pozitivniju i uspješniju interakciju sa svojim učenicima.

---

³¹ Neill, S. (1994). *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb. EDUCA

³² Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoja, studije i eseji III. izdanje*. Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada

2.4. ODNOS IZMEĐU UČITELJA I UČENIKA

Osnovni cilj poučavanja svakog učitelja je kvalitetna interakcija s njegovim učenicima. Podrška, percepcija interpersonalne povezanosti, favorizovanje kooperativnih oblika učenja, od strane učitelja itekako su povezani sa poboljšanjem kognitivnih i afektivnih odgojno - obrazovnih ishoda. Najznačajnija varijabla koja utiče na psihosocijalni razvoj djeteta, kako kaže Krnjajić³³, jeste upravo podrška koju učitelj pruža svojim učenicima. Istraživanja koja postoje na ovu temu također govore da je učenikov uspjeh itekako povezan i zavisi od klime koja se stvori u učionici. Što u većini slučajeva zavisi od učitelja i njegovog ponašanja u odnosu sa učenicima. Dakle, ukoliko su učenici u pozitivnom socioemocionalnom okruženju sve više su sa svojim učiteljem u interakciji i sve više dobijaju personalne podrške.

Učenici su jako osjetljivi na ponašanja svojih učitelja i na metode koje koriste u nastavi. Stoga procjenjuju ličnost učitelja i njegove metode kao najznačajniji faktor u njihovom odnosu. Dakle, nastava od učitelja zahtjeva da budu lideri, predaju, ispituju, održavaju disciplinu i drže „pod kontrolom“ sve ostale elemente pozitivne socioemocionalne klime jednog razreda. Prema svim pedagoškim standardima, učitelji treba da svoje metode predavanja gradiva i upravljanja razredom prilagode sastavu tog razreda. Međutim, istraživanja navedena u knjizi „Pogled u razred“³⁴ govore da se način rada ne mijenja bez obzira na promjenu sastava odjeljenja. I u tim istraživanjima je navedeno da postoje osnovna tri oblika upravljanja razredom:

- Autokratski usmjeren učitelj je onaj učitelj koji nameće prihvatanje pravila i svojih ciljeva cijeloj grupi, onaj koji nije objektivan i uglavnom prigovara za sve.
- Demokratski usmjeren učitelj je onaj učitelj koji sve odluke donosi u dogovoru s grupom s kojom radi, sa zadovoljstvom pomaže svojim učenicima u njihovom napretku i podstiče ih za još veće uspjehe pohvalama te ih na taj način motiviše za postizanje što boljih rezultata u toku njihovog školovanja.
- Laissez-fair usmjeren učitelj onaj je koji nije spreman baviti se svojim učenicima, nema jasno definirane ciljeve i ima velikih poteškoća u donošenju bilo kakvih odluka.

Bitan faktor pozitivne socioemocionalne klime pored ponašanja učitelja jeste osjećaj koji učenici steknu u učionici. Dakle, od izuzetne važnosti je stvoriti atmosferu prihvaćenosti, što

---

³³ Krnjajić, S. (2007). *Pogled u razred*. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja

³⁴ Krnjajić, S. (2007). *Pogled u razred*. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja.

bi značilo da učitelj svakom svom učeniku treba ukazivati poštovanje te mu davati slobodu izražavanja i iznošenja sopstvenih ideja, što stvara atmosferu permisivnosti. Prema Montessori³⁵ pedagogiji, poštovanje djeteta je jedno od najvažnijih pedagoških načela. Poštovanje ličnosti svakoga učenika prožima u sebi stavove učitelja kao i metode koje koristi za poučavanje, a sve to na temelju stvarnih potreba svakoga učenika. Prema ovom mišljenju nije prioritet prenošenje znanja nego pružanje slobode svakom djetetu da se razvija u skladu sa svojim potrebama.

Brajša³⁶ navodi da se mogu razlikovati četiri vrste odnosa među učiteljima i učenicima, a to su:

1. Međusobno rivalizirajući - vrsta odnosa u kojoj su učitelj i učenici „rivali“, izgleda kao da su neprijatelji jedno drugome, kao da se bore jedni sa drugima, a ne odgajaju i obrazuju.
2. Međusobno pozicijski fiksirani - u ovakvom odnosu su pozicije striktno fiksirane i strogo se poštuju. Dok jedan od sagovornika govori drugi sluša i učitelj je isključivo taj koji odgaja i obrazuje. Ovaj odnos uglavnom koriste autokratski usmjereni učitelji.
3. Međusobno skriveno manipulirajući - odnos u kojem je sve predstavljeno kao ravnopravno i demokratsko partnerstvo, a zapravo učitelj u pozadini nastoji dirigovati i kontrolisati mišljenje i ponašanje učenika.
4. Međusobno fleksibilno dopunjavajući - ovaj je odnos u kojem se učitelj i učenici zajedno odgajaju i obrazuju. Zajedno se razvijaju, ne nadmeću se niti pokušavaju manipulirati jedni drugima.

Na osnovu svega rečenog za jedan dobar i kvalitetan odnos između učenika i učitelja bitna je pozitivna socioemocionalna klima u razredu i učiteljevo poštovanje učenika. To se može ostvariti tako što će učitelj razvijati međusobno fleksibilno dopunjavajući odnos sa svojim učenicima i biti demokratski usmjeren učitelj. Dakle, potrebno je da učitelj poštuje ličnost svakog svog učenika i osigurava mu slobodu u izražavanju, kao i da sve odluke donosi u dogovoru sa svojim učenicima. To je put ka pozitivnom i zdravom odnosu između učitelja i učenika.

---

³⁵ Seitz, M. Hallwachs, U. (1997). *Montessori i Waldorf?: Knjiga za roditelje, odgajatelje i pedagoge*. Zagreb. Educa

³⁶ Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb. Školske novine

3. METODOLOŠKI DIO RADA

3.1. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Predmet ovog istraživanja su neverbalni komunikacijski kanali, koje učitelji razredne nastave upotrebljavaju u odgojno-obrazovnom radu sa svojim učenicima. Kako bi lakše definirali predmet ovog istraživanja, navest ćemo definiciju komunikacije, jer je neverbalna komunikacija zapravo samo jedan dio cjelokupne komunikacije i interakcije među ljudima. Dakle, komunikacija je prijenos informacija od jedne do druge osobe, pri čemu bi poruka trebala biti ista za obje osobe ili sve učesnike u komunikaciji. Komunikacija je proces, odnosno tok, ona teče između pošiljatelja i primatelja. Autorica Šušnjara govori i da poruka koja se prenosi mora biti uobličena i proslijeđena na određeni način primatelju koji treba da je razumije i prilagodi svom mentalnom sklopu.³⁷

Komunikacija je podijeljena na verbalnu i neverbalnu komunikaciju, verbalna je ona u kojoj komuniciramo riječima, a u neverbalnoj komunikaciji se ne koriste riječi, isključivo pokreti tijela, izraz lica, geste, mimika i slično. Ispitivanja o fenomenu neverbalne komunikacije počela su još prije dvadesetak godina i u njima je dokazano da većinu komunikacije (60%) zapravo čine neverbalni znaci. Neverbalna komunikacija je često različita u različitim kulturama i uglavnom je ljudi koriste spontano i nagoni. Neverbalna komunikacija podrazumijeva prijenos informacija između dvije ili više osoba bez korištenja riječi. Pokreti tijela, facijalna ekspresija i geste u neverbalnoj komunikaciji zamjenjuju riječi koje preovladavaju u verbalnoj komunikaciji. Neverbalna komunikacija podrazumijeva pravila kodiranja kojima se poruka šalje i pravila dekodiranja kojima se primljena poruka tumači. Poruka se kodira upotrebom jednih, a dekodira upotrebom drugih znakova.³⁸ Autorica Šušnjara u svom članku također je navela da se neverbalni znaci dijele na statične (udaljenost tijela, međusobni položaj, stav tijela i tjelesni kontakt) i dinamične (izraz lica, kretanje i kontakt očima).³⁹

---

³⁷ Šušnjara, S. (2010). *Važnost verbalne i neverbalne komunikacije*. Suvremena pitanja; Mostar br. 11 i 12.

³⁸ Neill, S. (1991). *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb: Educa

³⁹ Šušnjara, S. (2010). *Važnost verbalne i neverbalne komunikacije*. Suvremena pitanja; Mostar br. 11 i 12.

Kroz ovo istraživanje ćemo prikazati kako je to biti u određenoj situaciji, zahvatiti stvarnost iz neposredne blizine, kao i zgrusnuti opis proživljenih iskustava sudionika u određenoj situaciji, njihovih misli o situaciji i osjećaja prema situaciji. Dakle, kroz ovaj rad bavit ćemo se bogatim i životopisnim opisom događaja relevantnih za ovaj slučaj, spajati ćemo opis događaja sa njihovom analizom, ističati ćemo specifične događaje također relevantne za slučaj i na kraju pokušati prikazati bogatstvo slučaja u sastavljanju izvještaja.⁴⁰

3.2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je otkriti oblike neverbalne komunikacije koje učitelj razredne nastave koristi u odgojno-obrazovnom procesu.

3.3. ZADACI ISTRAŽIVANJA

1. Prepoznati oblike neverbalne komunikacije učitelja u odgojno-obrazovnom radu s učenicima za vrijeme trajanja školskog sata.
2. Utvrditi najučestalije oblike neverbalne komunikacije koje koristi učitelj u svome radu s učenicima razredne nastave.
3. Utvrditi da li učitelj koristi neverbalnu komunikaciju za discipliniranje učenika.

---

⁴⁰ Cohen, L. Manion, L. Morrison, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Zagreb: Naklada slap

3.4. ISTRAŽIVAČKA PITANJA

U kvalitativnim istraživanjima umjesto glavne hipoteze mogu biti postavljena i istraživačka pitanja. Istraživačka pitanja istraživanju dozvoljavaju naraciju i podržavaju razumijevanje ponašanja bez njegovog vrednovanja. Na takav način moguće je izvući preporuke za odgojno djelovanje i stoga su hipoteze zamijenjene istraživačkim pitanjima.

U odnosu na zadatke istraživanja, istraživačka pitanja su:

1. Da li su učitelji svjesni svojih neverbalnih znakova?
2. Koje oblike neverbalne komunikacije učitelj koristi u odgojno-obrazovnom radu s učenicima u toku školskog sata ?
3. Koji od oblika neverbalne komunikacije kod učitelja su najučestaliji?
4. Da li namjerno svojim neverbalnim znakovima discipliniraju učenike?
5. Da li učenici razumiju neverbalnu komunikaciju svog učitelja?

3.5. METODE ISTRAŽIVANJA

3.5.1. METODA TEORIJSKE ANALIZE

Ova metoda predstavlja postupak naučnog istraživanja i objašnjavanja realnosti putem podjele složenih misaonih tvorevina (pojmovi, sudovi i zaključaka) na njihove jednostavnije sastavne dijelove, proučavanje svakog dijela za sebe i u odnosu na druge dijelove, odnosno cjeline, pritom se zanemaruju one pojave, svojstva i odnosi koji, na određenom stepenu istraživanja, otežavaju ispitivanje predmeta proučavanja. Ova metoda omogućava uočavanje, otkrivanje i proučavanje naučne istine.⁴¹ Za potrebe ovog rada metodu teorijske analize koristili smo kako bi se istražili svi izvori i sumirali svi podaci ranije dobiveni. Dakle, ova metoda koristila nam je kako bismo sakupili sve činjenice do sada napisane o neverbalnoj komunikaciji u razrednoj nastavi te ih implementirali u ovaj rad.

---

⁴¹ Florić O. Ninković S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad

3.5.2. DESKRIPTIVNA METODA

To je, zapravo, opisivanje pojava i stanja u pedagogiji, u praksi. Ova metoda znači istraživanje na osnovu deskripcije određenih pedagoških pojava. Za uspješno korištenje ove metode neophodno je znati uslove primjene, probleme istraživanja i postupak primjene.⁴² U ovom istraživanju ova metoda se koristila da se opišu sve pojave i ponašanja, kao i svi oblici neverbalne komunikacije koju učitelj i učenici koriste u razredu.

3.6. TEHNIKE ISTRAŽIVANJA

3.6.1. POSMATRANJE

Istraživačka tehnika posmatranja služi za posmatranje i bilježenje pedagoških pojava. U tom bilježenju ne smije biti subjektivnosti onoga ko posmatra, također posmatranje može biti namjerno ili nenamjerno odnosno sistematsko ili nesistematsko. Posmatrati se mogu pojedinci, male društvene grupe, procesi rada, organizacija i drugo.⁴³ Posmatrao se odnos učitelja i učenika i oblici neverbalne komunikacije koje razmjenjuju. U ovom radu koristilo se struktuirano posmatranje. Ovo posmatranje u radu koristilo se kako bismo došli do odgovora na postavljene zadatke istraživanja.

3.6.2. RAD NA DOKUMENTACIJI

Rad na dokumentaciji je proces prikupljanja podataka koji se najviše koristi u historijskim istraživanjima, ali je i polazište u istraživanjima sadašnjice i budućnosti odgoja i obrazovanja. Naprimijer prognoza vjerovatnog budućeg razvoja odgoja i obrazovanja kroz analizu dosadašnjeg i sadašnjeg stanja.⁴⁴ Za potrebe ovog rada koristila se ova tehnika kako bismo analizirali i sumirali sve izvore i informacije. Dakle, sakupili smo sve informacije i činjenice pronađene o temi koja se istraživala te sumirali sve dosadašnje rezultate i činjenice o temi i pokušali dati smjernice za uapređenje odgoja i obrazovanja.

---

⁴² Florić O. Ninković S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad

⁴³ Ajanović, Dž., Stevanović, M. (2004). *Metodika vannastavnih aktivnosti*. Zenica. Pedagoški fakultet Zenica

⁴⁴ Mužić, V.(1999). *Uvod u metodologiju odgoja i obrazovanja*. Zagreb. Educa

3.7. INSTRUMENTI

3.7.1. ČEK LISTA

Ček liste su instrumenti posmatranja i koriste se kada je moguće unaprijed predvidjeti oblike ispoljavanja određenih aktivnosti ili pojava. Njima se definišu moguće forme ponašanja učenika, nastavnika i drugih učesnika u obrazovnom procesu.⁴⁵ Pomoću ovog instrumenta dobili smo rezultate o tome koje oblike neverbalne komunikacije nastavnik i učenici koriste.

3.8. UZORAK

Kvaliteta istraživanja ne zavisi samo od prikladnosti metodologije istraživanja, već i od toga da li je usvojena odgovarajuća strategija odabira uzorka. Pri odabiru uzorka treba obratiti pažnju na četiri ključna faktora: veličina uzorka, reprezentativnost, pristup uzorku i strategija odabira uzorka.⁴⁶

Uzorak u ovom istraživanju bit će učitelj i učenici razredne nastave u osnovnoj školi „Aneks“ u Sarajevu. Uzorak ovog istraživanja je namjerni, jer je izabran od strane istraživača.

---

⁴⁵ Florić O., Ninković S.(2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad

⁴⁶ Cohen, L. Manion, L. i Morrion, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Zagreb: Naklada slap

4. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga rada bio je da se otkriju oblici neverbalne komunikacije koje učitelj razredne nastave koristi. S tim u vezi u ovom istraživanju rađena je opservacija nastave, kako bi se došlo do potrebnih rezultata za ovaj rad. Istraživanje je sprovedeno u JU „O.Š. Aneks“ u trajanju od 20 dana. Nije bilo moguće da istraživanje duže traje zbog trenutne situacije sa COVID-19 i sigurnosti svih učesnika ovog istraživanja, koja je trenutno na prvom mjestu. U ovih 20 dana istraživač je svaki dan bio na nastavi s učenicima u trajanju od dva sata, jer je nastava skraćena, a kako su učenici nižeg uzrasta, imaju uglavnom četiri časa dnevno. Istraživanje je rađeno u IV razredu, dakle uzrast od 9-10 godina. Dakle, učesnici ovog istraživanja su bili učenici tog razreda i njihov učitelj, čije radno iskustvo je pet godina.

Opservacija je rađena u dogovoru s učiteljem. Istraživač je bio upoznat s obilježjima razreda u kojem je sprovodio istraživanja. Također je bio upoznat i s dinamikom razreda. Unaprijed su bili dogovoreni svi detalji o povjerljivosti cjelokupnog procesa i o načinima kako osigurati istu.

Promatrani elementi neverbalne komunikacije su: vizuelna komunikacija (paralingva), pokreti, raspored sjedenja, izraz lica, odnos prema učenicima i odijevanje.

Tabela 1. Prikaz kanala neverbalne komunikacije

NEVERBALNI KOMUNIKACIJSKI KANALI	KOMPONENTE
Vizuelna komunikacija, paralingva	-pogled po razredu -kontakt očima -gledanje u bilješke -intonacija -tiho/glasno govorenje
Pokreti	-kretanje po razredu -pokreti tijela -sjedenje
Raspored sjedenja	-klupe u tri reda -klupe u polukrug
Izraz lica	-ozbiljno -nasmijano -namršteno

Odnos prema učenicima	-dodir
Odijevanje	-uredno -neuredno

Po samom ulasku u razred istraživač je predstavljen i objašnjeno je učenicima da će s njima provesti neko vrijeme u učionici zbog svog istraživanja.

4.1. ODIJEVANJE

Na samom početku istraživanja, istraživač je primijetio prije svega način odjevanja učitelja koji je praćen svaki dan. Učitelj je svaki dan dolazio uredan u školu, uredno i pismeno obučen, čak je u par navrata pregledao i djecu i opominjao ih o odjevanju. To je bio prvi neverbalni kanal koji se primjećuje od ulaska učitelja u razred.

Tabela 2 Prikaz rezultata - Odijevanje

Odijevanje	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Uredno - učitelj je pristojno i uredno obučen (svečana garderoba, uparene boje i sl.)	DA	
Neuredno - učitelj je nepristojno obučen za radno mjesto	NE	

4.2. IZRAZ LICA

Sljedeća primijećena stvar kod učitelja bio je njegov izraz lica. Svakodnevno je ulazio nasmijan na nastavu čak i danima kada je opažatelj znao da ima određenih problema (bolova i slično). Uz osmijeh svakog dana učenike je očekivala i neka šala ili priča iz njihovog okruženja koja bi ih na početku dana opustila. Kada smo već kod izraza lica, učitelj se trudio sve vrijeme držati osmijeh na licu, osim već spomenutih dana kada je imao određene smetnje; tada se vidno manje smijao, ali se i dalje primijetio njegov tud da ima osmijeh na licu. Što se tiče ostalih izraza lica, ozbiljan izraz imao je uglavnom u situacijama kada je objašnjavao određeno gradivo ili ponavljao neke stvari koje učenicima nisu jasne. U situacijama kada su učenici glasni pričaju i prave buku u razredu, tada je koristio namršteni izraz lica.

Tabela 3 Prikaz rezultata - Izraz lica

Izraz lica	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Ozbiljno - ozbiljnim izrazom lica izražava bitnost onoga o čemu govori	DA	
Nasmijano - učitelj ulazi nasmijan u učionicu	DA	
Namršteno - namrštenim izrazom lica pokazuje ljutnju	DA	

4.3. POGLED, KONTAKT OČIMA, BOJA GLASA

Što se tiče vizuelne komunikacije učitelja, primijećeno je da se učitelj prilikom obraćanja cijelom razredu trudi obuhvatiti pogledom sve učenike. Pogled zadrži na određenim učenicima ukoliko ne prate ili pričaju. Kontakt očima ostvaruje sa svakim učenikom kojem se direktno obraća kako bi mu objasnio neke nejasne dijelove lekcije ili pojasnio određeni zadatak. Tokom izlaganja određenog gradiva, učitelj nije fokusiran na svoje bilješke, sve što koristi je projektor na kojem su zadaci uglavnom iz matematika i ponekad pogleda u udžbenik kao podsjetnik, ali većinu stvari priča iz glave odnosno nije fokusiran na svoje bilješke. Primijećeno je za vrijeme istraživanja da nastavnik mijenja intonaciju svoga glasa. Dakle, uglavnom govori poluglasno (konstantna je srednja jačina glasa, zato što ima masku na licu), njegov ton je konstantan sve do dijelova lekcije ili gradiva koje želi da naglasi kao bitne - u tom trenutku govori glasnije. Još jedan trenutak u kojem je primijećeno da nastavnik govori glasnije jeste trenutak kada učenica/učenik priča ili se okreće.

Tabela 4 Prikaz rezultata - Vizuelna komunikacija

Vizuelna komunikacija	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Pogled po razredu - učitelj pogledom obuhvata cijeli razred dok predaje nastavnu jedinicu	DA	
Kontakt očima - za vrijeme časa učitelj ostvaruje kontakt očima s učenicima	DA	
Gledanje u bilješke - tokom izlaganja lekcije učitelj je fokusiran na svoje bilješke	NE	
Intonacija - svojom intonacijom učitelj naglašava bitne dijelove	DA	
Tiho/glasno govorenje - uglavnom govori tiho, nastoji povišenim glasom održati disciplinu u razredu	DA	

4.4. GESTE, POKRETI, KRETANJE PO RAZREDU

Pokreti učitelja su bili jako zanimljivi. Cijelim svojim tijelom je objašnjavao određeno gradivo, dakle nije samo koristio gestikulaciju rukama ili slično, nego je doslovno cijelim tijelom objašnjavao. Učitelj za vrijeme nastave sjedi za svojom katedrom isključivo ako naprimjer pregleda likovne radove, sveske i zadatke koje su imali ili pušta prezentaciju. Trenuci u kojima je za nijansu više vremena provodio sjedeći su kada je imao neke bolove pa nije mogao toliko stajati. Konstantno kruži po razredu za vrijeme trajanja nastave, priđe svakom učeniku pa čak i za vrijeme kontrolnog ih sve vrijeme obilazi.

Tabela 5 Prikaz rezultata - Pokreti, geste

Pokreti	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Kretanje kroz razred - u toku nastave učitelj se kreće kroz razred	DA	
Pokreti tijela - kreće se naprijed-nazad, maše rukama dok predaje	DA	Objašnjava gradivo cijelim tijelom.
Sjedenje - u toku časa učitelj sjedi za katedrom	NE	

4.5. DODIR

Što se dodira tiče primijećena je slaba upotreba fizičkog kontakta. Učitelj vrlo često krene dotaknuti učenika ali se povuče zbog situacije sa COVID-19. To nam je potvrdio učitelj u razgovoru poslije nastave. Proziva učenike uglavnom pogledom ili pokaže rukom na učenika kojem želi dati riječ. Jedini fizički kontakt koji je primijećen u toku istraživanja je to što, ukoliko učenici sjede nepravilno, on ih namjesti ili u situaciji kada učenici rade kontrolni rad ili neku vježbicu pa ne želi ometati pažnju drugih govorenjem uputa jednom učeniku.

Tabea 6 Prikaz rezultata - Dodir

Odnos prema učenicima	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Dodir - u toku nastave učitelj dodiruje učenike u prolazu	DA	Dešava se fizički kontakt s djecom, ali jako rijetko, kako je učitelj rekao, zbog trenutne situacije.

4.6. RASPORED SJEDENJA

Što se rasporeda klupa u razredu tiče primijećeno je da su klupe poredane na tradicionalan način u tri reda tako da učenici gledaju jedni drugima u potiljak.

Tabela 7 Prikaz rezultata - raspored sjedenja

Raspored sjedenja	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Klupe u tri reda - raspored sjedenja je tradicionalan odnosno klupe su poredane u tri red	DA	
Klupe u polukrug - raspored klupa je takav da učenici sjede u polukrugu i vide jedan drugoga	NE	

4.7. ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

U skladu sa postavljenim zadacima i istraživačkim pitanjima ovoga rada došli smo do sljedećih rezultata:

Učitelj u razrednoj nastavi koristi neverbalnu komunikaciju od samog ulaska u učionicu. To nam govori da je učitelj svjestan svojih neverbalnih znakova kao i poruka koju treba poslati svojim učenicim. To se prvenstveno primjećuje u njegovom odijevanju, jer se svaki dan pojavljuje na nastavi uredan, pristojan i čist, potom se to primjećuje i u njegovom izrazu lica prilikom ulaska u razred. Dakle, svaki dan ulazi nasmijan u učionicu i time učenicima daje znak da je raspoložen i otvoren za saradnju s njima. Svjesnim korištenjem neverbalne komunikacije i spremnošću da verbalizira istu, svaki učitelj zapravo doprinosi uspješnijem odgoju - obrazovnom razvoju svojih učenika.

Sljedeće pitanje je bilo koje od neverbalnih znakova učitelj najčešće koristi u svome radu sa učenicima. Na osnovu rezultata može se vidjeti da učitelj najčešće koristi vizuelnu komunikaciju. Zapravo, najčešće koristi poglede kako kroz razred tako i kontakt očima s učenicima, čime pokazuje svoju zainteresovanost za komunikaciju s njima. Pogledom u oči pokazuje im također da ih poštuje i da mu je bitno šta mu svako od njih govori. Pored pogleda često mijenja intonaciju svoga glasa, čime uglavnom naglašava bitne dijelove gradiva i trudi se da tako učenici što bolje zapamte određeno gradivo. Učitelj je nerijetko znao ponavljati više puta istu stvar za vrijeme časa, s naglašavanjem istih dijelova, čime je pokazao da mu je stalo da učenici zapamte lekciju. Osim vizuelne komunikacije veliku pažnju posvećuje izrazu lica. Kao što je spomenuto, nasmijan ulazi u razred čime pokazuje svoju otvorenost i spremnost za

komunikaciju. Namršteni izraz lica uglavnom koristi u situacijama kada učenici daju netačan odgovor na pitanje kako bi im neverbalnim putem pomogao da promijene svoj odgovor, dok ozbiljan izraz lica ima ukoliko gleda u nekog učenika koji je u datom trenutku nemiran ili pravi određenu buku na času, kako bi ga upozorio da to ne radi. Pored svega navedenog, u toku istraživanja primijećeno je da učitelj koristi svoje tijelo u velikoj mjeri. Dakle, cijelim svojim tijelom trudi se objasniti svojim učenicima određeno gradivo. Može se zaključiti da vrlo dobro i kontrolisano koristi pokrete kao neverbalne znakove.

Da li učitelj disciplinira svojom neverbalnom komunikacijom? Ovo istraživačko pitanje nadovezuje se na prethodni paragraf u kojem smo spomenuli kontakt očima i pogled po razredu koji su vrlo često bili načini discipliniranja učenika od strane učitelja za vrijeme istraživanja. Pogled po cijelom razredu učitelju omogućava da održava disciplinu odnosno da pored izlaganja lekcije prati dešavanja u razredu. Osim pogledom po razredu, učitelj je vrlo često disciplinirao svoje učenike naglašavanjem imena i direktnim kontaktom očiju s tim učenikom. Nerijetko je disciplinirao učenike i kažiprstom okrenutim ka gore, jer možda je u tom trenutku govorio nešto jako bitno i nije mogao prekidati svoje izlaganje.

Što se tiče učeničkog razumijevanja neverbalnih znakova, primijećeno je da im je jako neugodno u situacijama kada ih nastavnik opominje neverbalnim znakovima. To pokazuju uglavnom skretanjem ili spuštanjem pogleda ka dolje. Isto tako osmjesima na svojim licima pokazuju sreću i zadovoljstvo kada dobiju neku pohvalu ili daju tačan odgovor na određeno pitanje.

Na osnovu ovog istraživanja možemo reći da:

- Učitelj u razrednoj nastavi svjesno koristi svoju neverbalnu komunikaciju;
- Najčešće korišteni oblici neverbalne komunikacije su vizuelna komunikacija, pokreti i izraz lica;
- Neverbalna komunikacija se vrlo često koristi kao sredstvo discipliniranja učenika;
- Učenici razumiju neverbalne znakove svog učitelja.

Ono što se sa sigurnošću može reći na osnovu dobivenih rezultata je da učitelj u O.Š. „Aneks“ koristi neverbalnu komunikaciju tako da ide njemu u prilog. Dakle, olakšava sebi nastavu i komunikaciju sa učenicima. Svjesno kontroliše svoje neverbalne znakove i trudi se pomoću istih učenika što bolje i kvalitetnije prenijeti znanje. Ukoliko bi svi učitelji shvatili važnost neverbalne komunikacije i bitnost poruka koje njome šalju, odnos između učitelja i učenika bi se popravili i bili bi puni poštovanja. Svi učitelji i učesnici odgojno-obrazovnog rada bi trebali

biti svjesni činjenice da odgoj počinje neverbalnim znakovima i nastavlja se da se učenici u velikoj mjeri odgajaju primjerom i gledanjem. Učitelj koji je učestvovao u ovom istraživanju svakako bi mogao biti primjer ostalim kolegama. Vidi se njegova predanost poslu i trud koji ulaže u to da bi ga učenici razumjeli na pravi način.

Ovim radom smo pokušali dati mali doprinos istraživanjima neverbalne komunikacije i pokazati njen izuzetan značaj u odnosu učitelj - učenik i potpunom odgojno-obrazovnom radu.

5. ZAKLJUČAK

U ovom radu govorili smo o neverbalnim komunikacijskim kanalima. Fokus je bio na neverbalnoj komunikaciji u razrednoj nastavi, dakle o neverbalnoj komunikaciji između učitelja i učenika. Ovaj rad se sastoji od tri dijela.

Prvi dio rada je teorijski dio. U ovom dijelu smo opisivali prije svega šta je komunikacija i važnost komunikacije za međuljudske odnose generalno, kako bismo mogli pisati o neverbalnoj komunikaciji koja je samo jedan dio kompletne komunikacije. Spomenuto je u radu kako neverbalna komunikacija zapravo čini 60% ukupne komunikacije među ljudima. Potom je spomenut i historijski razvoj neverbalne komunikacije. Navedene su osnovne funkcije neverbalne komunikacije koje su izražavanje emocija, izražavanje uzajamnih stavova osoba u komunikaciji, prezentovanje vlastitih osobina, praćenje i podrška verbalnoj komunikaciji, zamjena za verbalnu komunikaciju i konvencionalno izražavanje raznih vrsta socijalne aktivnosti. Poslije toga govorilo se o neverbalnoj komunikaciji između učitelja i učenika, istaknuto je kako učenici prate i razumiju mimiku svojih učitelja i vrlo često na osnovu toga zaključuju kakvo mišljenje učitelj ima o određenoj temi. Zatim, kao ključni dio ovog rada navedeni su oblici neverbalne komunikacije koji su se kasnije u toku istraživanja i promatrali. To su: boja glasa, izraz lica, pogled, kontakt očima, geste, položaj tijela, kretanje po razredu, dodir i raspored sjedenja. Suvišno je govoriti o važnosti neverbalne komunikacije, ali najvažnije što je istaknuto u teorijskom dijelu je to da verbalna i neverbalna komunikacija učitelja trebaju biti usklađene i da svaki učitelj treba biti svjestan svojih neverbalnih znakova.

Drugi dio je metodološki dio rada. U njemu se nalaze svi koraci koje smo pratili kako bismo sproveli svoje istraživanje. U ovom dijelu opisan je predmet istraživanja, cilj istraživanja, zadaci istraživanja, istraživačka pitanja, metode, tehnike, instrumenti i uzorak istraživanja. U istraživanju je učestvovao učitelj razredne nastave i njegov razred, vršeno je promatranje koje je trajalo 20 dana.

Posljednji i treći dio ovog rada je analiza i interpretacija rezultata koje smo dobili u toku istraživanja. U ovom dijelu su svi dobijeni rezultati istraživanja razvrstani prema oblicima neverbalne komunikacije koji su spomenuti u teorijskom dijelu rada. Na osnovu rezultata zaključili smo da učitelj koristi neverbalnu komunikaciju od samog ulaska u razred, zatim da je najčešće korištena vizuelna komunikacija od strane učitelja te da vrlo često vizuelnom komunikacijom učitelji i discipliniraju svoje učenike i da učenici razumiju neverbalne znakove svojih učitelja.

6. LITERATURA

1. Ajanović, Dž., Stevanović, M. (2004). *Metodika vannastavnih aktivnosti*. Zenica. Pedagoški fakultet Zenica
2. Bašić, J. Hudina, B. Koller-Trbović, N. Žižak, A. (1994). *Integralna metoda u radu s predškolskom djecom i njihovim roditeljima – priručnik*. Zagreb. Alinea
3. Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija*. Zagreb. Školska knjiga
4. Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoja, studije i eseji III. izdanje*. Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada
5. Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb. Školske novine
6. Cohen, L. Manion, L. Morrison, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Zagreb: Naklada slap
7. Florić O. Ninković S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad
8. Krnjajić, S. (2007). *Pogled u razred*. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja
9. Neill, S. (1991). *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb. Educa.
10. Mužić, V. (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb. Educa
11. Mustafičić, N. (2013). *Verbalna i neverbalna komunikacija kao najznačajniji faktor u kvalitetnoj interakciji učenik - nastavnik*. Naučno-stručni skup s međunarodnim učešćem str. 421-426. Preuzeto dana 20.12.2015. sa [http://www .quality.unze. ba/ zbornici/QUALITY%202013/069-Q13-117. pdf](http://www.quality.unze.ba/zbornici/QUALITY%202013/069-Q13-117.pdf)
12. Markota, K. (2017). *Neverbalna komunikacija*. Diplomski rad. Varaždin. Sveučilište sjever, Sveučilišni Centar Varaždin. Preuzeto dana 15.02.2020. markota_kristina_unin_2017_diplo_sveuc (1).pdf
13. Pašalić-Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo. Filozofski fakultet u Sarajevu
14. Pease, A. Pease, B. (2012). *Velika škola govora tijela*. Zagreb. Mozaik knjiga
15. Rot, N. (1982). *Znakovi i značenje*. Beograd. Nolit

16. Sivrić, I. (2009). *Interpersonalna komunikacija*. U: Suvremena pitanja. Mostar. Br: 9. str: 29
17. Seitz, M. Hallwachs, U. (1997). *Montessori i Waldorf?: Knjiga za roditelje, odgajatelje i pedagoge*. Zagreb. Educa
18. Šušnjara, S. (2010). *Važnost verbalne i neverbalne komunikacije*. U: Suvremena pitanja. Mostar. Br: 11 i 12. str: 116
19. <http://documents.tips/documents/verbalna-i-neverbalna-komunikacija-55c43a384e3a7.html>
20. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/communicatio>

7. PRILOZI

Prilog 1

OBRAZAC ZA OPSERVACIJU NASTAVNOG ČASA		
		SELMA ČENGIĆ
		Datum i vrijeme promatranja
Škola		
Učitelj		
Razred:	Odjeljenje:	Iskustvo:

Dogovor sa učiteljem	DA/NE
Opazač je upoznat sa obilježjima razreda i razredne dinamike	
Dogovoreni su detalji o povjerljivosti cijelog postupka i o načinima kako osigurati povjerljivost	

KANALI NEVERBALNE KOMUNIKACIJE	KOMPONENTE
Vizuelna komunikacija, paralingva	-pogled po razredu -kontakt očima -gledanje u bilješke -intonacija -tiho/glasno govorenje
Pokreti	-kretanje po razredu -pokreti tijela -sjedenje
Raspored sjedenja	-klupe u tri reda -klupe u polukrug
Izraz lica	-ozbiljno -nasmijano -namršteno
Odnos prema učenicima	-dodir
Odijevanje	-uredno -neuredno

Vizuelna komunikacija	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Pogled po razredu - učitelj pogledom obuhvata cijeli razred dok predaje nastavnu jedinicu		
Kontakt očima - za vrijeme časa učitelj ostvaruje kontakt očima sa učenicima		
Gledanje u bilješke - tokom izlaganja lekcije učitelj je fokusiran na svoje bilješke		
Intonacija - svojom intonacijom učitelj naglašava bitne dijelove		
Tiho/glasno govorenje - uglavnom govori tiho, nastoji povišenim glasom održati disciplinu u razredu		

Pokreti	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Kretanje kroz razred - u toku nastave učitelj se kreće kroz razred		
Pokreti tijela - kreće se naprijed – nazad, maše rukama dok predaje		
Sjedenje - u toku časa učitelj sjedi za katedrom		

Raspored sjedenja	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Klupe u tri reda - raspored sjedenja je tradicionalan odnosno klupe su poredane u tri red		
Klupe u polukrug - raspored klupa je takav da učenici sjede u polukrugu i vide jedan drugoga		

Izraz lica	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Ozbiljno - ozbiljnim izrazom lica izražava bitnost onoga o čemu govori		
Nasmijano - učitelj ulazi nasmijan u učionicu		
Namršteno - namrštenim izrazom lica pokazuje ljutnju		

Odnos prema učenicima	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Dodir - u toku nastave učitelj dodiruje učenike u prolazu		

Odijevanje	Zastupljeno Da/Ne	Napomena
Uredno - učitelj je pristojno i uredno obučen (svečana garderoba, uparene boje i sl)		
Neuredno - učitelj je nepristojno obučen za radno mjesto		